

МЕДІЙНА ПРОБЛЕМАТИКА
В МОДЕРНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

УДК 811.161.2: 81'27

Шевченко Л.І.

МЕДІЙНА ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ
У ДОСЛІДНИЦЬКИХ ПАРАДИГМАХ СУЧАСНОЇ
ЛІНГВІСТИКИ: НАУКОВІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ, ОПОЗИЦІЇ,
ПЕРСПЕКТИВИ АНАЛІЗУ

***Анотація.** У статті в термінах та ідеях сучасної функціональної стилістики проаналізовано ситуацію з виникненням і розвитком теорії інтертекстуальності. Актуалізовано знання про авторство терміна "інтертекстуальність", хронологічні межі його виникнення, розвиток поняття в європейських дослідженнях. Запропоновано аналіз комплексу характеристик, що корелюють із поняттям інтертекстуальності як категорії художнього та медійного тексту. У статті сформульовано ряд питань, що виникають у зв'язку з дослідженням інтертекстуальності, зокрема дискусійне питання щодо розрізнення інтертекстуальності та прецедентності, передусім у медійних текстах. Визначено перспективу досліджень інтертекстуальності в медіа як комунікативного універсуму сучасних суспільств.*

***Ключові слова:** інтертекстуальність, прецедентність, дослідницькі парадигми, художній текст, медіа, медійний текст, М. Бахтін, Ю. Крістева, Р. Барт.*

***Інформація про автора:** Шевченко Лариса Іванівна – доктор філологічних наук, професор; завідувач кафедри історії та стилістики української мови; Інститут філології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.*

Shevchenko L.I.

THE MEDIA INTERTEXTUALITY IN RESEARCH
PARADIGMS OF MODERN LINGUISTICS:
SCIENTIFIC INTERPRETATION, OPPOSITIONS
AND PROSPECTS OF ANALYSIS

***Abstract.** In the article the emergence and development of the theory of intertextuality is analyzed in terms and ideas of modern functional stylistics. The author extends the knowledge about the authorship of the term*

"intertextuality", chronological limits of its origin, development in European investigations. It is proposed an analysis of the complex characteristics that are correlated with the concept of intertextuality as a category of media and artistic texts. The article formulates controversial questions of distinction of intertextuality and precedent, especially in media texts. The prospects of research of intertextuality in the media as communicative universe of modern societies are determined.

Keywords: intertextuality, precedent, research paradigms, artistic text, media, media text, M. Bakhtin, Y. Kristeva, R. Barthes.

Information about the author: Shevchenko Larysa Ivanivna – doctor of philology, professor; head of the department of history and stylistics of Ukrainian language; Institute of philology; Kyiv national Taras Shevchenko university.

Шевченко Л.И.

МЕДИЙНАЯ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ПАРАДИГМЫ СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКИ: НАУЧНЫЕ ИНТЕРПРЕТАЦИИ, ОППОЗИЦИИ, ПЕРСПЕКТИВЫ АНАЛИЗА

Аннотация. В статье в терминах и идеях современной функциональной стилистики проанализирована ситуация с возникновением и развитием теории интертекстуальности. Актуализированы знания об авторстве термина "интертекстуальность", хронологических рамках его возникновения, развитии понятия в европейских исследованиях. Предложен анализ комплекса характеристик, коррелирующих с понятием интертекстуальности как категории художественного и медийного текста. В статье сформулирован ряд вопросов, возникающих в связи с исследованием интертекстуальности, в частности дискуссионный вопрос о различии между интертекстуальностью и прецедентностью, прежде всего в медийных текстах. Определена перспектива исследований интертекстуальности в медиа как коммуникативного универсума современных обществ.

Ключевые слова: интертекстуальность, прецедентность, исследовательские парадигмы, художественный текст, медиа, медийный текст, М. Бахтин, Ю. Кристева, Р. Барт.

Информация об авторе: Шевченко Лариса Ивановна – доктор филологических наук, профессор; заведующая кафедрой истории и

стилистики українського языка; Інститут філології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

У визначеннях-метафорах інтертекстуальності домінують ті, крізь які виразно проступають профілі їх авторів – Е. Барби ("паперове каное"), Р. Барта ("фрагменти мови закоханого"), Ю. Лотмана ("символ-ген сюжета"), У. Еко ("бібліотека-лабіринт"), Х.Л. Борхеса ("сад із безліччю стежок"), Ф. Ніцше ("вічне повернення"), О. Валентиної ("семіотика поліфонії"), Н. Фатєєвої ("контрапункт"), В. Просалової ("текст у світі текстів") та ін. Образна сутність номінацій виявляє, як на наш погляд, глибинні ізоляції, в яких існує явище, – множинну інтелектуальну рефлексію на світ, присутність у полі культури і, ширше, – цивілізації. А ще – ірраціональну з погляду формальної логіки міру обдарованості особистості, її психотип, екстралінгвальні обставини, в яких відбувається комунікація etc.

Коли йдеться про інтертекстуальність, важко погодитися з дослідниками, які термінообразність інтертекстуальності пов'язують передусім із новизною теорії, а отже, й неусталеністю метамови, що їй ще належить у майбутньому "стати звичним понятійним інструментарієм" опису явища [5, с. 419]. Метафоричність, як на нашу думку, є інтегральною характеристикою інтертекстуальності – лише формально йдеться про типові стилістичні репрезентації (алюзії, ремінісценції, цитати та ін.), здатність до символізації мовних одиниць (у формах фразеології, полісемії та ін.) й навіть про дифузність текстів і жанрів асоціативно перехрещених, поліваріантних.

Наукові інтерпретації явища – численні. Так, М. Шаповал, аналізуючи інтертекстуальність у "світлі рампи" (зауважимо в цьому випадку на образному-таки формулюванні проблеми), пропонує, зокрема, особливий саме для українців жанровий вимір інтертекстуальності: "Наша культура має власну метафору для опису інтертекстуальних відгомонів та мозаїчності – літописний звід" [4, с. 14]. Відповідно до виокремленої нею специфіки інтертекстуальності, дослідниця співвідносить сутність явища з жанровими характеристиками:

"Саме літопис, київський або козацький, – найдавніший синкретичний жанр, що поєднує хроніки і оповіді, фрагменти міфів, житій, документів і повчань, є "різностильовим колажем" (Ю. Ковалів) та політично орієнтованою компіляцією, саме він найліпше передає ідею інтертекстуальності. Крізь текст літопису просвічуються інші тексти – Святе Письмо, візантійські хроніки, давні легенди. Його існування у списках і редакціях дозволяє виявляти значимі уривки, котрі власною наявністю чи відсутністю маніфестують ідеологічні стратегії середньовічного письма, а децентрована структура пропонує вибирати будь-які напрямки читання [4, с. 14].

Увага до жанрової інтертекстуальності й літературознавча аргументація позиції не залишають проте поза увагою М. Шаповал інших, передусім стилістичних, маркерів інтертекстуальності: "стилістичних формул, які творчо запозичувалися й інтерпретувалися з урахуванням місцевого колориту, зокрема східної топіки" (з покликанням на В. Перетца), численних "переадресацій та фальсифікацій", які можна спостерегти при реконструкції протетичних творів (з покликанням на історію авторської реконструкції М. Брайчевським "Літопису Аскольда") і врешті твердження, що "література втрачена, розсіяна", і література пізніших періодів "переплітаються у літописних зводах різних редакцій і століть, візуалізуючи для нас процес інтертекстуальності... Але це лише метафора..." [4, с. 15]. Наступне розгортання аргументації звернене до раціонального розуму, тому що "відчитати їх усі (інтертекстуальні зв'язки – Л.Ш.) – означає зануритися у культурну пам'ять тисячоліть, намагаючись при цьому користуватися неспецифічним логічним інструментом" [4, с. 15].

Неформалізована сутність інтертекстуальності – безкінечність асоціативів, співмірних із культурним масштабом особистості / соціуму. Зрозуміло, площини, в яких розгортаються асоціативи, не є жорсткими вертикалями й горизонталями, це, швидше, супрематичні перетинання К. Малевича або імпресіоністична гра світла, кольору, рухливих контурів, природної екзистенції, де людина, її інтелектуальна

рефлексія породжують аналоги, наближення і зближення – через час і простір. Може, тому так важко формалізувати інтертекстуальність, ввести її в логіку схем, таблиць і послідовного переліку форм та типів текстів (зауважимо, що в інтертекстуальній дослідницькій парадигмі часто розглядаються неспівмірні за комунікативною і функціональною природою тексти, такі як полемічна література, життя чи палімпсест і, з іншого боку, – медійна словесна культура та ін.).

Саме явище інтертекстуальності постає, з очевидних причин, інтертекстуальною закономірністю в розшифровці глибинних мислительних процесів, як у свій час була розшифрована таїна геному людини, чи доповнена новими елементами таблиця Менделєєва.

Науковий аналіз інтертекстуальності породжує множинні вектори пізнання – історію формування напряму та методу / методів, що їх більшість дослідників розглядають у парадигмі загального становлення теорії тексту. Покликання, пояснення й відповідна аргументація зосереджуються в такому разі навколо виникнення терміна "інтертекстуальність", його семантичного обсягу, а також передісторії та наукового контексту, в яких постав термін. Авторитетні дослідники обґрунтовують таку хронологію наукових подій: вперше неологізм Ю. Крістєвої "інтертекстуальність" вводиться в науку 1966 року в доповіді про творчість М. Бахтіна на семінарі Р. Барта (як стаття "Бахтін, слово, діалог і роман" доповідь публікується в 1967 р. [10]). У цей же час Ю. Крістєва розробляє термін, теорію та метод аналізу в публікаціях "Руйнування поезики", що є передмовою до французького перекладу "Проблем поезики Достоевського" [12], а також у статті збірника "Semeiotikè. Дослідження з семаналізу" [13] і книзі "Текст роману" [11].

Подальша нетривіальна історія одного з найбільш актуалізованих у сучасній гуманітаристиці напрямків пов'язана з підтримкою інтелектуалів групи "Тель Кель" і самого Філіппа Соллерса [14]. І далі – авторитетного Ролана Барта, який творчо інтерпретував і розвинув ідею інтертекстуальності [6-9], водночас визначивши статус нової теорії в науці та ввівши в

коло інтерпретованих нею тексти слов'янського мислителя М. Бахтіна та молодой Ю. Крістевой [2, с. 8-42].

З очевидних причин теорія інтертекстуальності в подальшому зосереджена на проблемах художнього тексту – це і творчі особистості авторів, і безкінечна можливість інтерпретацій, "прочитань" та формалізації інтертекстуальних перегуків у слові / смислах. Звернімо увагу й на час постання теорії. Як відомо, саме в 60-ті рр. актуалізується постструктуралістська "філософія множинності", персоналізована в ідеях Ж. Дерріди, Ж. Дельоза, Ж. Лакана та ін. Між теорією інтертекстуальності й постструктуралістським (постфрейдистським) розумінням тексту існують перетинання, що їх поясненнями й аргументацією сповнені праці філософів, семіотиків, культурологів: авторські тлумачення формули взаємозалежностей "свідомого – підсвідомого / несвідомого", або *s/S*, у Ж. Лакана, Ж. Дельоза та ін., розробки "семіотичної пам'яті культури" (Ю. Лотман), "діахронічної матриці" (В. Топоров), трансляції коду культури в різних моделях пізнання (С. Аверінцев, І. Арнольд, Х. Блум, Г. Грабович, Т. Гундорова, Г. Денисова, У. Еко, В. Іванов, І. Ільїн, В. Красних та ін.).

Критерії комунікативної, естетичної й, передусім, пізнавальної цінності інтертексту, які постали в аналізі художньої дійсності, видаються настільки продуктивними, що дозволяють створити матрицю проєкцій на інтерпретацію інших текстів, насамперед медійних.

Стратегії аналізу художньої інтертекстуальності побудовані на різних локусах пізнання – вихідна позиція полягає в об'єктивації руху від інтерсуб'єктивності до інтертекстуальності (за М. Бахтіним), де центральні проблеми вирішуються в різних філософських парадигмах: діалогу – в екзистенційній філософії, поліфонії – в "філософії множинності" [2, с. 22]. Філософія множинності, у свою чергу, виявляється в розрізненнях між *Деконструкцією* Ж. Дерріди, *Повторенням* Ж. Дельоза, *Суперечністю* Ж.-Ф. Ліотара, *Археологією культури* М. Фуко; "їх об'єднує одна інтенція – прагнення підірвати Абсолют, звільнити Множинність з-під його влади, випустити на волю

розбіжні смисли і дозволити будь-якій речі ствердити свою якісну одність" [2, с. 22].

Рівні доведень, концептуальні смисли й аргументація – різні. Їх інтегральні характеристики та мотивацію причин сформулював Г. Косіков в авторитетній передмові до "Вступу до теорії інтертекстуальності" Н. П'єге-Гро: "Страх перед уніфікацією і тоталізацією, погоня за внутрішнім різноманіттям буття – такою є внутрішня сила цієї "ворожнечі". Не просто *різноманіття*, але *різномірність* (гетерогенність) і *різномірність* (гетерономність) неспівмірних і несумісних начал, не просто *багатомірність*, але *різномірність* ("мір" у світі стільки ж, скільки смислових інстанцій), не *багатоголосся*, але саме *різноголосся* буття, одним словом, не "множинність в єдності", а "*множинність без єдності*" – ось основна ідея філософії постмодерну" [2, с. 22].

Художній текст, отже, постає як безкінечне "плетиво" інтерпретацій. Власне Р. Барт і номінує його *Текстом*, відправляючи допитливого співбесідника до етимології, де текст первісно мав семантику "павутини", "тканини". Пізніше, в постструктуралістських естетизованих термінах-метафорах, вже згадувана "бібліотека" Хорхе-Луїса Борхеса й інші авторські позначення ключового терміна послідовно відтворюють смисл множинності. Дивовижно корелюють водночас етимологія семантики *Тексту* і синонімічні номінації Інтернету, що виникає як носій інформації вже в часі після постановки теорії інтертекстуальності: Інтернет – "мережа" – "всесвітня павутина". Епістемічний і смисловий перегуки (інтертекстуальність у широкому розумінні категорії) очевидні.

Аргументативна панорама в доведеннях інтертекстуальності вражає інтелектуальними парадоксами, де образний мовний код чи не найточніше передає сутність явища. Не випадково характеристики *Тексту культури* в його постструктуралістській інтерпретації часто починають із визначення Р. Барта, де "переможна множинність" – це "такий ідеальний текст, пронизаний сіткою численних, переплетених між собою внутрішніх ходів, що не мають один над одним влади; він є

галактикою позначуваних, а не структурою позначених; у нього можна вступити через безліч входів, жоден із яких не можна напевно назвати головним; *низка* мобілізованих ним кодів губиться десь у *безкінечній даліні*, вони "не вирішувані" (їх смисл не підпорядкований принципу вирішуваності, таким чином будь-яке рішення буде випадковим, ніби кидасш гральні *кості*); цим винятково множинним текстом здатні заволодіти різні смислові системи, однак їх коло незамкнене, оскільки міра таких систем – безкінечність самої мови" [8, с. 26-27].

Інша ситуація в інтерпретаціях медійного Тексту. Інтелектуальна "гра" і розкіш авторських інтерпретацій, в яких репрезентовано художній Текст, не тотожні медійному Тексту – *a priori* словесній рефлексії медіацентричного соціуму. Енкратична мова (за Р. Бартом), що виникає та поширюється під захистом влади, за самою суттю є мовою повторів, відтворення тих самих заданих структур, смислів, стереотипів і слів. А отже, для дослідника інтертекстуальності в медіа виникає ряд питань, головні з яких: інтертекстуальність – явище культури? масової культури? Й відповідно, інтерпретація – це авторські "прочитання" культурних кодів? прочитання соціальних груп за різною культурною, ідеологічною, віковою та ін. стратифікаціями в суспільстві? якими є критерії об'єктивності / суб'єктивності інтертекстуальних "прочитань"? як модифікуються "прочитання" в різний історичний час і як вони маркують соціум? та ін.

Медіацентричний соціум, за аксіомою, що вже не дискутується в науковій літературі, породжує ситуацію, коли ми перебуваємо в інтертексті, є його носіями та ретрансляторами: соціум існує у здатності пізнавати, накопичувати й передавати інформацію про дійсність, зокрема в текстах. У художньому тексті, зрозуміло, йдеться про визначені традицією коди культури – "діахронічну матрицю" (В. Топоров), "семіотичну пам'ять культури" (Ю. Лотман), "розтягненість для нових одкровенень думки" (О. Веселовський) та ін. Однак питання про те, **що саме** ми відносимо до кодів культури, коли йдеться про медіа, залишається відкритим.

Перспективною є пропозиція Н. Кузьміної, яка в логічній моделі обґрунтування розрізняє дві когнітивні категорії медіа – інтертекстуальність і прецедентність. Інтертекстуальність у такій диспозиції співвідноситься з "трансльованим кодом культури як системи традиційних для людства цінностей матеріального і духовного характеру". Прецедентність, у свою чергу, формулюється як "явище життя, що може стати чи не може стати фактом культури". На означеному протиставленні вибудовується методологічно-інструментальна теза дослідницької парадигми медіалінгвіста: "Відповідно специфіка медіадискурсу пов'язана більшою мірою з прецедентністю, ніж із інтертекстуальністю, і саме прецедентні тексти є "текстами впливу" в сучасному соціумі" [3].

Коли йдеться про трансформацію одних в інші, то, на думку автора, інтертекстуальні феномени проходять через фазу прецедентних, і навіть можливі повторювані фази.

Такий універсальний принцип розрізнення в названому підході, безумовно, потребує уваги. Якщо інтертекстуальність – це трансльований код культури як системи традиційних для людства цінностей матеріального і духовного характеру" [3], то уточнення перебувають у сфері нетотожності параметрів культури людства й культури конкретного соціуму, їх кореляцій в історії культури, оцінок певними суспільствами та ін.

Прецедентність, в її розумінні Ю. Карауловим [1], включає характеристики пізнавального й емоційного явища, що є надособистісним, і зверненість до якого відбувається в дискурсі даної особистості [1, с. 216]. Н. Кузьміна розгортає думку Ю. Караулова: в її формулюванні "прецедентність – явище життя, яке може стати або не стати фактом культури" [3]. Численні покликання, пояснення й аргументація Н. Кузьміної не дозволяють, проте, коректно сформулювати принцип чіткого розрізнення інтертекстуальності й прецедентності, коли йдеться про жанрові моделі (зокрема, загальну типологію жанрів різних функціональних стилів або окремі жанри, наприклад, есе, інтерв'ю та ін.), присутність у свідомості соціумів явищ із різною етичною, культурною і навіть більше – цивілізаційною

оцінкою (специфічні еталони поп-культури, жовтої преси, соціальної та міжнаціональної агресії, ідеологія якої переформулює релігійні догмати, історичні факти й культурні процеси та ін.), реальні події, що в медіа з прецедентних моментально переходять у розряд інтертекстуальних (прецедентність і водночас символічність революцій – гідності, помаранчевої, троянд, тюльпанів та ін.). Питання можна продовжити, і в цьому певним чином відбивається актуальність проблеми інтертекстуальності в медіа як комплексу питань, що свідчать про необхідність дослідження мови живої, рухливої, комунікативного універсуму сучасних суспільств.

Теорія інтертекстуальності з об'єктивних причин вийшла за межі художнього пошукового поля. Дослідницькі парадигми уточнюють і доповнюють так вдало і вчасно сформульовані ідеї, поширюючи їх на інші сфери мовної комунікації – і в цьому майбутнє напрямку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М., 1987.
2. Косиков Г.К. Текст / Интертекст / Интертекстология // Пьеге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности / Общ. ред. и вступ. ст. Г.К. Косикова ; пер. с фр. Г.К. Косикова, Б.Н. Нарумова, В.Ю. Лукасик. – М. : Издательство ЛКИ, 2008.
3. Кузьмина Н.А. Интертекстуальность и прецедентность как базовые когнитивные категории медиадискурса / Н.А. Кузьмина // Медиаскоп. Электронный научный журнал Ф-та журналистики МГУ им. М.В. Ломоносова. – Вып. 1. – 2011. – Режим доступа : <https://www.mediascope.ru/node/755>
4. Шаповал М. Интертекст у світлі рампи : міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми : монографія / Мар'яна Шаповал. – К., 2009. – 352 с.
5. Ямпольский М. Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф / М. Ямпольский. – М. : РНК "Культура" 1993.
6. Barthes R. De l'œuvre au texte / R. Barthes // Revue d'esthétique. – 1971. – № 3.
7. Barthes R. Le plaisir du texte / R. Barthes. – P. : Seuil, 1973.
8. Barthes R. S/Z / R. Barthes. – P. : Seuil, 1970.

9. Barthes R. Texte (théorie du) / R. Barthes // Encyclopedia Universalis, 1973.
10. Kristeva J. Bachtine, le mot, le dialogue et le roman / J. Kristeva // Critique. – avril 1967. – № 239.
11. Kristeva J. Le texte du roman / J. Kristeva. – LaHaye, Monton, 1970.
12. Kristeva J. Une poetique ruinee / J. Kristeva // Bachtine M. La poetique de Dostoïevski. – P. : Seuil, 1970.
13. Semeiotikè. Recherche pour une semanalyse. – P. : Seuil, 1969.
14. Sollers Ph. Ecriture et revolution / Ph. Sollers // Théorie d'ensemble. – P. : Seuil, 1968.

REFERENCES

1. Karaulov Y.N. *Russian language and language identity* [Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost] / Y.N. Karaulov. – M., 1987.
2. Kosikov G.K. *Text / Intertext / Intertextology* [Tekst / Intertekst / Intertekstologiya] // Pege-Gro N. Vvedenie v teoriyu intertekstualnosti / Obsch. red. i vstup. st. G.K. Kosikova; per. s fr. G.K. Kosikova, B.N. Narumova, V.Yu. Lukasik. – M. : Izdatelstvo LKI, 2008.
3. Kuzmina N.A. *Intertextuality and the precedent as basic cognitive categories of media discourse* [Intertekstualnost i pretsedentnost kak bazovyye kognitivnyie kategorii mediadiskursa] / N.A. Kuzmina // Mediaskop. Elektronnyiy nauchnyiy zhurnal F-ta zhurnalistiki MGU im. M.V. Lomonosova. – Vyp. 1. – 2011. – Rezhim dostupa : <https://www.mediascope.ru/node/755>
4. Shapoval M. *Intertext in light of ramp : intertextual and intersubject communicues of Ukrainian drama* [Intertekst u svitli rampi : mIzhtekstovI ta mizhsubektni relyatsiyi ukrayinskoyi dramy] : monografiya / Maryana Shapoval. – K., 2009. – 352 s.
5. Yampolskiy M. *The memory of Tiresy. Intertextuality and cinema* [Pam'yat Tiresiya. Intertekstualnost i kinematograf] / M. Yampolskiy. – M. : RNK "Kultura" 1993.
6. Barthes R. De l'œuvre au texte / R. Barthes // Revue d'esthetique. – 1971. – № 3.
7. Barthes R. Le plaisir du texte / R. Barthes. – P. : Seuil, 1973.
8. Barthes R. S/Z / R. Barthes. – P. : Seuil, 1970.
9. Barthes R. Texte (théorie du) / R. Barthes // Encyclopedia Universalis, 1973.
10. Kristeva J. Bachtine, le mot, le dialogue et le roman / J. Kristeva // Critique. – avril 1967. – № 239.